

OILADA SIBLING MUNOSABATLARINING FARZAND TARBIYASIGA TA'SIR ETISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rustam Uskanovich Otamuratov

O'zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali o'qituvchisi

Turdiyeva Nigora G'ani qizi

O'zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali

Psixologiya fakulteti magistri

e-mail.rustamota1989@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Sibling munosabatlarining shaxslarga ta'sir etishi jarayonidagi shaxs o'zligini anglash jarayonida paydo bo'luvchi psixologik xususiyatlari, oilaviy munosabatlarning farzandlar tarbiyasiga ta'sirini o'rgangan olimlar nazariyalari masalalari ham keng yoritilgan.

Kalit so'zlar. oilaviy muhit, ijtimoiy-iqtisodiy, kommunikatsiya, semantik, koordinata, empatiya, frustratsiya, stereotip, sotsializatsiya, virtualizatsiya, fobiya, rigid, Sibling, bixevioral, er-xotin unosabati.

Аннотация. В статье также широко освещаются психологические особенности влияния сиблинговых отношений на личности, которые проявляются в процессе осмысления личности личности, и теории ученых, изучавших влияние семейных отношений на воспитание детей.

Ключевые слова. семейная среда, социально-экономическая, коммуникативная, семантическая, координационная, эмпатия, фрустрация, стереотип, социализация, виртуализация, фобия, ригидная, сиблинговая, поведенческая, парные отношения.

Annotasion. In the article, the psychological features of the influence of sibling relationships on individuals, which appear in the process of understanding the identity of the individual, and the theories of scientists who have studied the influence of family relationships on children's upbringing are also widely covered.

Keywords. family environment, socio-economic, communication, semantic, coordinate, empathy, frustration, stereotype, socialization, virtualization, phobia, rigid, Sibling, behavioral, couple relationship.

Psixologik adabiyotda sibling maqomi aslida (inglizcha *sibling*, *sibs* -bir oiladagi akalar va opalar ma'nosini bildiradi) - muayyan insonning muayyan oilada tug'ilishi, jinsi va tug'ruqlar orasidagi rasmiy farqni ifodalovchi tushunchani bildiradi. Bolaning sibling maqomi va uning shaxsiy ko'rsatkichlar bilan bog'liqligi masalasiga xali aniqlik kiritilmagan, ya'ni aniq ilmiy dalillar yetarli emas [1, 19]. Shunga qaramay, ko'pgina tadqiqotchilar (Richardson R., 1994; Driskoll R., Iksteyn D., 2003; Brazington R., 2003

va boshqalar) shaxsning sibling maqomi uning shaxsiga, er-xotinlik va ota-onalik maqomlariga, do'stlar bilan muomalasiga, ishda rahbariyat va hamkasblar bilan o'rnatadigan muloqotlarining xarakteriga ta'sir etishini o'rganishgan[2, 24].

N. P. Batishcheva shunday xulosaga keladi (1905). Eng muhimi, bolani qanday bo'lishidan qat'iy nazar sevishdir[3, 114]. Uni injiq va salomat seving. Farzandingizni sevgi bilan qo'zg'atmang yoki shantaj qilmang. Shundan kelib chiqib, bolalarda komplekslar rivojlana boshlaydi va onalik mehrini yo'qotish qo'rquvi mavjud. Biz hammamiz o'z xatti-harakatlarimiz, dunyoga bo'lgan qarashlarimiz bilan tarbiyalagan farzandlarimiz uchun javobgarmiz. Bola tug'ilganidanoq ona, dada yoki yaxshi o'qituvchi bo'ladimi, unga mehribon va dono inson bilan hayot kechirish katta baxtdir. . Axir, har bir bola uzoq kelajakda emas, balki bugun, ertaga baxtli bo'lishga haqli. Va ijtimoiy pedagogika kafedrasida o'qituvchilarining vazifasi ota-onalarga oilada ishonchli munosabatlar va o'zaro tushunishni yaratishda yordam berishdir[4, 9]. Gumanistik psixologiya kontseptsiyasiga ko'ra (A.Maslou, K.Rojers va boshqalar) insonning xavfsizlikka intilishi muhim hayotiy ehtiyojlardan biridir [5, 129].

Oila — nikoh yoki tug'ishganlikka asoslangan kichik guruh. Uning a'zolari ro'zg'orining birligi, o'zaro yordami va ma'naviy mas'uliyati bilan bir-biriga boglangan. Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari — inson zotini davom ettirishdan, bolalarni tarbiyalashdan, Oila a'zolarining turmush sharoitini va bo'sh vaqtini samarali uyushtirishdan iboratdir [6, 29]. Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsada, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boradi. Shunga muvofiq, har bir jamiyat o'zgarib mos oila tipini, oilaviy munosabatlarni o'rnatadi [7, 47].

Oila jamiyat tarixida azaldan mavjud bo'lmagan. Ibtidoiy jamoa tuzumining birinchi bosqichida, kishilar to'da-to'da bo'lib yashayotgan davrda jinslar orasidagi munosabatlar mu'ayyan tartib-qoidaga ega bo'lmay, to'dadagi barcha erkaklar va ayollar bir-birlariga umumiy er-xotin hisoblangan[8, 53]. Tarixiy taraqqiyot jarayonida jinsiy munosabatlar asta-sekin muayyan tartibga solina boshlandi. Dastlab ota-ona bilan farzandlar, so'ngra aka-uka va opa-singillar orasidagi jinsiy munosabatlar taqiqlanib guruxli oila paydo bo'lgan. Lekin, bu oilalarda hali er-xotin nikohi bar-qaror alohida xo'jalikka ega bo'lmagan. Bu davrda tabiiy omil o'z vazi-fasini tugalladi, ya'ni jinsiy munosabatlar doirasidan qonqarin-doshlar istisno qilindi, jinsiy munosabatlar faqat bir erkak va bir ayol munosabatiga aylandi (yana q., Patriarxal oila, Poliandriya, Poligamiya, Poliginiya) [9, 1].

Ijtimoiy ishlab chiqarish — chorvachilik va dehqonchilikning rivojlanishi bilan erkaklar mehnatining qadri oshdi, mah-sulot ishlab chiqarishda ulushi ortdi, binobarin, ularning ijtimoiy mavqei ham tubdan o'zgardi. Mavjud qoida tartiblar — farzandlarning onagagina tegishli bo'lishi, ona mulkiga merosxo'r sanalishi erkaklarning yangi mavqeiga zid kelib qoldi. Natijada ota xuquqiga asoslangan patriarxal oila vujudga

keldi[10, 6]. Shunday qilib, hozirgi individual oilaning o'tmishdoshi — monogam oila vujudga kelgan (Monogamiya).

Oila xalqning, jamiyatning hayoti, turmushiga oid urf-odatlarini o'zida sinovdan o'tkazadi. Yaxshilarini o'z bag'rida asrab-avaylab kelajak avlodlarga yetkazadi. oila o'z farzandlarini tarbiyalab, ularga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish bilan ularga boshlang'ich ij-timoiy yo'nalish beradi[11, 4]. O'z farzandlarini katta oqimga — jamiyatga qo'shish bilan esa oila jamiyat yo'nalishi, iqtiso-diyoti, madaniyati va ma'rifatini ham belgilashga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shuning uchun ham Sharqsa oila qadim-qadimdan muqaddas qo'rg'on hisoblanib kelingan. Xususan, o'zbek O.larining serildizlik, serbutoklik xususiyatlari hozir ham saqlanib turibdi. O'zbeklarda oilalarning muayyan turmush tarzi shakllanib hayotiy tajriba orttirib borishi, tejamli va sarishta ro'zg'or tutishi, farzandlarni odobli, ma'na-viy yetuk bo'lib kamol topishida keksalar, ota-onaning roli kata, o'zbek oilalari o'zlarining mustahkamligi, saran-jom-sarishtaligi, bolajonligi, qarindosh-qondoshlik rishtalarini hurmat qilishi, mexr-oqibatli va boshqa qadriyatlari bilan ajralib turadi¹.

So'nggi o'n yilliklarda psixologiyada aka-uka munosabatlari mavzusi sezilarli darajada yangilandi. Muammoning asosiy jihatlaridan biri bu integral oila tizimining elementlaridan biri sifatida birodarlar quyi tizimining o'zaro ta'siri mexanizmlari [12, 4]. Bu masalaga qiziqish tabiiydir, chunki oila ijtimoiylashuvning birinchi instituti bo'lib, u erda shaxsning o'zini o'zi anglashining shakllanishi va shakllanishi ijtimoiy va ijtimoiy-madaniy me'yorlarni o'zlashtirish orqali sodir bo'ladi, bu uning keyingi rivojlanishining asosiga aylanadi. jamiyatda moslashish. O'sib borayotgan shaxsning moslashuvchan qobiliyatlari qanchalik muvaffaqiyatli shakllanishi ko'p jihatdan oila tarkibining barcha quyi tizimlarining o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Aslida, bu nafaqat oila a'zolarining, balki butun jamiyatning psixologik xavfsizligi masalasidir (Krasnyanskaya, Tylets, 2016; Krasnyanskaya, Tylets, 2015), shuning uchun u xavfsizlik psixologiyasi muammolaridan "chiqish yo'li" ga ega (Krasnyanskaya, Tylets, 2020; Krasnyanskaya, Tylets, Ioxvidov, 2021). Oila tizimli shaxs sifatida nikoh, ota-ona va aka-uka munosabatlarini o'z ichiga oladi[13, 2]. Agar ilgari oila va ijtimoiy psixologiya asosan nikoh va bola-ota-ona munosabatlarini hal qilishga qaratilgan bo'lsa, bugungi kunda shaxsning shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda aka-uka munosabatlarining ahamiyati boshqa oila ichidagi munosabatlardan kam emasligini isbotlovchi tadqiqotlar tobora ko'payib bormoqda. Aka-singil munosabatlarining xususiyatlari bolaning kelajakdagi oilasi, turmush o'rtog'i haqidagi g'oyalarini shakllantiradi; va umuman olganda, jamiyatda barcha darajadagi xatti-harakatlar strategiyasini tanlashga ta'sir qiladi: shaxsiy, professional, do'stona va boshqalar[14, 6].

¹ Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Darslik - T:Fan va texnologiya. 2008.

Opa-singillar (inglizcha sib - qarindoshlik) bir oilada tarbiyalangan barcha bolalar (aka-uka va opa-singillar) deb ataladi. Qardoshlar o'rtasidagi munosabatlar - bu avtonom va mustaqil bo'lmagan holda, oilaviy munosabatlarning umumiy tarkibiga kiradigan yagona bolalar quyi tizimi. Psixologiya birodaru opa-singillarga ikki tomonlama tuzilma sifatida qaraydi. Bir tomondan, bu boshqa oila quyi tizimlari bilan vertikal bog'liqlik bo'lib, ularning a'zolari ko'plab rishtalar bilan bog'langan: qon, hissiy, maishiy va boshqalar[15, 4]. Boshqa tomondan, aka-uka va opa-singillar har doim oilaning eng yosh quyi tizimi hisoblanadi. tengdoshlar (har qanday yosh farqi bilan). Bu bolaning hayotidagi birinchi "tenglar guruhi" bo'lib, u erda kattalar oila a'zolari bilan emas, balki tengdoshlari bilan munosabatlar o'rnatishni o'rganadi [16, 3].

Ushbu muloqotda shaxs sifatida o'zini anglash, rol va xulq-atvor stereotiplari shakllanadi. Qardoshlar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini birinchilardan biri A. Adler edi. O'z nazariyasiga ko'ra, muallif aka-ukalarga oilaning umumiy konfiguratsiyasida markaziy o'rinni berdi. Individual xususiyatlarni shakllantirishda asosiy rol, A.Adlerning fikricha, bolaning birodarlik pozitsiyasiga, ya'ni uning tug'ilish tartibiga tegishlidir (Adler, 1998). Shu ma'noda, bolaning qanday idrok etishi asosiy hisoblanadi[17, 1].

Ularning oila ierarxiyasidagi o'rni va o'z atrofidagi vaziyat, chunki hatto bir ota-onadan tug'ilgan bolalar ham rivojlanishning turli xil ijtimoiy holatiga ega. Bu muqarrar, chunki oila dinamik tizim sifatida o'zgaruvchan sharoit va ehtiyojlar bilan rivojlanishning turli bosqichlarini bosib o'tadi. Shunga ko'ra, turli bosqichlarda tug'ilgan har bir bola o'ziga xos, individual muhitga ega va oila makonida o'ziga xos, boshqa bolalardan farq qiladigan o'z o'rnini egallaydi. Shuning uchun, har bir aka-uka o'zining "men" ning namoyon bo'lishida o'ziga xos qo'llash nuqtalarini topadi u joylashgan pozitsiya.

Oila tarkibidagi turli bo'shliqlarni egallab turgan aka-ukaning har biri o'z aka-ukalari bilan raqobat va raqobat holatida bo'lib, oilaviy manbadan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga harakat qiladi. Doimiy "hokimiyat uchun kurash" holati birodarlarning har birini turli xil xatti-harakatlar strategiyasini tanlashga majbur qiladi, bu ularda turli xil psixologik xususiyatlarni shakllantiradi. A. Adlerning fikricha, shaxsning asosiy shaxsiy fazilatlari 4-5 yoshda shakllanadi, shu bilan birga hayot davomida asosiy bo'lgan xatti-harakatlar uslubi o'rnatiladi. Bundan kelib chiqqan holda, muallif oila ierarxiyasida bolaning egallagan ijtimoiy roli kelajakdagi kattalar hayoti uchun juda muhim omil degan xulosaga keladi (o'sha erda).

Shunday qilib, A. Adler oilada bir xil mavqega ega bo'lgan aka-ukalarga xos bo'lgan bir qator umumiy psixologik xususiyatlarni ochib berdi. Shu bilan birga, muallif mavqening emas, balki bolaning oiladagi mavqeini idrok etishining muhimligini ta'kidlaydi [18, 4]. A. Adler nazariyasi psixologiyada quyidagi aka-uka pozitsiyalarini belgilab berdi: birinchi tug'ilgan, ikkinchi aka-uka, kichik aka-uka, faqat bola. To'ng'ich

alohida mavqega ega, chunki Bu mening birinchi ota-onalik tajribam. Birinchi bola - azizim, "koinotning markazi", unga nisbatan ota-onalar haddan tashqari g'amxo'rlik va haddan tashqari himoyalanihadi. Bola yagona bo'lib, ota-ona unga butun mehr va kuchini berishini to'liq his qiladi. To'ng'ichning afzalliklari quyidagilardan iborat: yuqori aql, itoatkorlik, yuqori o'z-o'zini hurmat qilish, o'zini o'zi ta'minlash [19, 3]. Salbiy xususiyatlar orasida: tashvish, egosentrizm, hukmronlik. Bolalikda, kattalikda markaziy o'rinni egallagan "bir" yetakchi mavqeini yo'qotishni xohlamaydi, lekin yo'qotmaydi. Har doim uni ushlab turishga qodir, hokimiyat uchun kurashda tajribasi yo'q, u bilan raqobatlashadigan hech kim yo'q edi (Baskaeva, 2021).

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib ciqib shuni ta'kidlashimiz mumkinki, er-xotin va oiladagi sibling munosabatlarning bola shaxsiga ta'siri, jumladan, ota-onalik maqomi va farzandlar tarbiyasi sibling munosabatlarining to'ng'ich, o'rta, kenja va yagona farzandga psixologik ta'sirini o'rganar ekan, bunday holatlarning boladagi shaxsiy fazilatlar va nuqsonlarning paydo bo'lishiga qanchalik ta'sir qilishini aniqlaydi. Bola hayoti asosan uy sharoitida o'tadi. Oila a'zolari o'rtasida muomala madaniyati oilaviy tarbiyada muhim o'rin o'ynaydi. Ota-onalar ma'naviy jihatdan qanchalik boy bo'lsa, ular o'z farzandlariga nisbatan shu qadar jiddiy va mas'uliyatli munosabatda bo'ladilar. O'zlaridagi mavjud ma'naviy-axloqiy fazilatlarni farzandlari timsolida ko'rishni har qanday ota-ona orzu qiladi. Oilada milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. Agar ota-onalar jamiyatimiz tomonidan oilaga, o'sib borayotgan avlod tarbiyasiga qo'yiladigan talabni bilsa, axloqiy tarbiya samarali bo'ladi; axloqiy tarbiyalash jarayonida bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda milliy o'zbek an'analaridan foydalaniladi oiladagi sibling munosabatlarini to'g'ri tashkil etishga harakat qilishimiz kerak. O'zbekiston sharoitida o'zbek oilasini yuksak qadriyat sifatida ko'klarga ko'tarish, eng kichik va mo'jaz uyushma sifatida oilani mustaxkamlash, oiladagi sermazmun munosabatlarning tabiatini o'rganishga qaratilgan izlanishlarning davomiyligini ta'minlaydi. Yuqorida bayon yetilgan o'zbek olim va olimalarining olib borgan ilmiy-nazariy tadqiqotlar ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirishga, oilalarda ota-onalar va farzandlar o'zaro munosabatlari doirasida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan ko'plab muammolarni oldini olishga xizmat qiladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayeva D., Yarqulov R., Atabayeva N, Oila psixologiyasi. T 2015, 7 b.
2. G'.Shoumarov, I.O. Haydarov N.A. Sog'inov, F.A. Akramova, G. Solihov a, G. Oila psixologiyasi, T 2010., Sharq nashriyoti, 211 b.

3. Uskanovich, O. R., & Abdurazakovna, O. S. (2023). OILADA AYOLNING PSIXOLOGIK SAVODXONLIGINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Journal of new century innovations*, 25(4), 72-77.
4. Uskanovich, OR, & Abdurazakovna, OS (2023). INSON ONGINI OZIQLANTIRISH. *Yangi asr innovatsiyalari jurnali* , 25 (4), 67-71.
5. Uskanovich, Otamuratov Rustam, Otamuratova Sarvinoz Abdurazakovna, Ibodullayeva Nodira. "VIRTUAL MUHITDA O'ZARO SAMARALI TA'SIRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI." *Yangi asr innovatsiyalari jurnali* 25.4 (2023): 62-66.
6. Otamuratov R.U. Internet ijtimoiy tarmoqlari foydalanuvchilari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan shaxsiy xususiyatlarning aloqasi., Ташкентский государственный стоматологический институт., "Med Union" медицинский научно-практический журнал. Volume 2, Issue 1, 2023
7. Otamuratov R., Otamuratova S. O'smirlarda kasbiy o'zligini anglashiga xavotirlanishning ta'siri., O'zMU XABARLARI., MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI ILMIY JURNALI., 2023 1/1 Ijtimoiy gumanitar fanlar turkumi, 140-144 b., Toshkent 2023.
8. Uskanovich, O. R. (2022). PSIXOLOGIYADA XAVOTIRLANISHNING ILMIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 494-498.
9. Otamuratov R.U. O'SMIRLARDAGI KASBIY O'ZLIGINI ANGLASHIDAGI XAVOTIRLANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI // CARJIS. 2022. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-smirlardagi-kasbiy-o-zligini-anglashidagi-xavotirlanishning-psixologik-xususiyatlari> (дата обращения: 30.01.2023).
10. Otamuratov R.U., Ochilova M. EMOTSIONAL INTELEKT TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIK O'ZIGA XOSLIGI // CARJIS. 2022. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotsional-intelekt-tushunchasining-psixologik-o-ziga-xosligi> (дата обращения: 30.01.2023).
11. Otamuratov, R., & Otamuratova, S. (2023). INTERNETNING SHAXSGA TA'SIRI MUAMMOSINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).
12. Otamuratov, R., & Otamuratova, S. (2023). VIRTUAL MUHITNING SHAXSGA TA'SIRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).
13. Otamuratov, R., & Otamuratova, S. (2023). VIRTUAL MUHITNING SHAXSGA TA'SIRINING HISSIY OMILLARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).

14. Р.У.Отамуратов., Ўқувчиларда касбий мотивациялар шаклланишининг психологик омиллари. Ўзбекистонда психологияни ривожлантириш муаммолари: назария ва амалиёт уйғундиги. 2021., - 282 б.

15. R.U.Otamuratov, S.A.Otamuratova., Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish., МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами., 2021., 494 б.

16. R.U.Otamuratov., Kasbiy tanlovlardagi xavotirlanishning psixologik xususiyatlari., ГЛОБАЛ ДУНЁДА ПСИХОЛОГИЯ ФАНИ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЁТ, ЧАҚИРУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР Профессор Эргаш Ғозиевич Ғозиев хотирасига бағишланган Республика илмий-амалий конференцияси материаллари 16 феврал 2022 йил 2022 у., - 379 б.

17. X.Рухиева, Р.Отамуратов., Ўсмирлик даврига хос бўлган суицидал хулқ-атворнинг психодиагностикаси., “Tafakkur tomchilari”Т-2021., 237-241-bet.

18. Sh.E.Yuldashev, R.U.Otamuratov, E.M.Safarova., Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi suisidal holatlar psixoprofilaktikasi va diagnostikasi., “Fan va ta'lim” Т-2022., 4,231-bet.

19. R.U.Otamuratov., Kasbiy motivatsiyalarda qo'rquv va xavotirlanish psixokorreksiyasi, magistrlik dis., Т-2022., 79-bet.